

УДК 330.837: 504.06: 630*644.6

М. А. Шестак,

здобувач кафедри лісового менеджменту,

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

КЛАСТЕРИ ЯК ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ПЕРЕДУМОВА ПІДВИЩЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ЛІСОКОРИСТУВАННЯ

M. Shestak,

PhD student of the Forest Management Department,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

CLUSTERS AS AN INSTITUTIONAL PRECONDITION FOR ECO-ECONOMIC EFFECTIVENESS OF FOREST MANAGEMENT

У статті виявлено передумови формування у сфері лісогосподарського виробництва кластерних утворень. Визначено переваги лісового кластера над іншими формами держано-приватного партнерства в умовах нерозвиненості інституціонального середовища ринкових відносин у лісовому господарстві. Приведено практику створення лісових кластерів у вітчизняній практиці лісогосподарського виробництва і проаналізовано можливість її використання в майбутньому. Як пріоритет поширення кластерних утворень у лісовому господарстві визначено переробку деревних відходів як важливого резерву підвищення еколого-економічної ефективності лісокористування. На основі аналізу динаміки утворення лісосічних відходів на підприємствах Волинської області як від рубок головного користування, так і від рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства, визначено специфікацію учасників лісового кластера.

The preconditions for establishment of cluster entities in the field of forestry production have been revealed in the article. The advantages of a forest cluster over other forms of public-private partnership under the conditions of underdevelopment of institutional environment of market relations in forest industry have been defined. The practice of establishment forest clusters in terms of national experience of forestry production has been suggested, and the opportunity of its application in the future has been analysed. Waste wood processing as an important reserve for improvement of eco-economic effectiveness of forest management has been determined as a priority of expansion of cluster entities. The specification of a forest cluster participants has been determined based on the analysis of the dynamics of wood raw materials production at the enterprises of Volyn' region, considering both main usage cuttings and forestry-related ones.

Ключові слова: еколого-економічна ефективність, лісокористування, лісогосподарське підприємництво, державно-приватне партнерство, кластери, деревні відходи, сільські території.

Key words: eco-economic effectiveness, forest management, forestry business, public-private partnership, clusters, wood waste, rural areas.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Вагоме значення лісоресурсного потенціалу для забезпечення сприятливого для життя людей навколишнього природного середовища, розвитку господарського комплексу сільських територій та вирішення комплексу соціальних проблем населення, особливо багатолісних районів, вимагає розширення спектра сучасних інституціональних форм залучення лісових ресурсів у відтворювальний процес. Виходячи з цих міркувань, особливо-

го значення набуває вирішення проблеми підвищення еколого-економічної ефективності лісокористування через максимально можливе господарське освоєння усіх сировинних та несировинних складових лісоресурсного потенціалу. Домінування державної форми власності на переважну більшість лісових та лісогосподарських активів накладає об'єктивні обмеження на поширення сучасних форм товарно-грошових відносин щодо капіталізації та перерозподілу лісових благ.

З огляду на сказане, мають отримати відповідне інституціональне супроводження перехідні форми між гіперодержавленою та надмірно цен-

тралізованою системою управління лісовим господарством та традиційними ринковими атрибутами господарського освоєння лісоресурсного потенціалу. Такою перехідною формою виступають угоди державно-приватного партнерства, які зберігають державну форму власності на більшість лісових та лісогосподарських активів і при цьому дозволяють залучати інвестиції приватних підприємницьких структур як резидентів, так і нерезидентів. Серед всіх відомих конкретних форм партнерських відносин між власниками лісових та лісогосподарських активів в короткостроковій перспективі мають отримати повноцінне інституціональне оформлення кластерні утворення, які побудовані на добровільній нестатутній основі через укладання відповідної угоди між постійними лісокористувачами, органами місцевого самоврядування, підприємницькими структурами та науково-дослідними установами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Фундаментальні передумови формування кластерних утворень у сфері природокористування, зокрема у сфері господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, розглядаються у працях Н. Василик, М. Войнаренка, В. Голяна, А. Карпука, С. Соколенка, М. Хвесика та інших [1—4; 7]. Кластери розглядаються як важлива форма активізації інвестиційного процесу та прискорення інноваційного оновлення виробничо-технічної бази лісогосподарського виробництва. В недалекому минулому вже були прецеденти створення лісових кластерів у вітчизняній практиці лісогосподарської діяльності, які давали можливість консолідувати організаційні та інвестиційні можливості учасників різних фаз лісопродуктового ланцюга задля підвищення рівня прибутковості залучення лісових ресурсів у відтворювальний процес.

Недостатньо сформованими залишаються підходи щодо створення кластерних структур з метою господарського використання окремих складових лісоресурсного потенціалу, зокрема лісосічних відходів та відходів деревообробки, які при відповідному рівні фінансування та технічної оснащеності їх переробки можуть стати доволі вагомим чинником капіталізації лісогосподарського виробництва та підвищення еколого-економічної ефективності лісокористування.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування доцільності формування лісових кластерів для результативнішого використання деревних відходів, які в значних обсягах утворюються на державних лісогосподарських підприємствах, приватних суб'єктах лісогосподарського підприємництва та деревообробних підприємствах, що дасть можливість створити сприятливі інституціональні передумови для

підвищення еколого-економічної ефективності лісокористування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Державно-приватне партнерство є прийнятною формою організації лісогосподарського підприємництва з огляду на перебування лівової частки лісових та лісогосподарських активів у державній власності. На жаль, законодавча база щодо поширення партнерських відносин у лісовому господарстві перебуває у латентному стані, що не дає можливості говорити про реальну можливість поширення у лісогосподарському виробництві переважної більшості угод державно-приватного партнерства у короткостроковій перспективі. Такі форми державно-приватного партнерства як лісогосподарський холдинг, оренда, концесія мають отримати необхідне інституціональне оформлення через внесення суттєвих змін у вітчизняне законодавство, яке регламентує передачу у тимчасове користування земель лісогосподарського призначення та передбачає входження державних лісогосподарських підприємств у вертикально та горизонтально інтегровані статутні утворення.

Виходячи з сучасного стану інституціонального забезпечення встановлення партнерських відносин між постійними лісокористувачами, суб'єктами приватного лісогосподарського підприємництва та фінансово-кредитними установами, найбільш прийнятною формою державно-приватного партнерства, яка має отримати поширення у короткостроковій перспективі, мають стати лісові кластери. Лісові кластери являють собою нестатутні добровільні об'єднання суб'єктів господарської діяльності, які представляють різні фази лісопродуктового ланцюга, органів місцевого самоврядування та регіональних виконавчих структур, а також фінансово-кредитних установ, громадських організацій, вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ.

Органи влади взагалі є невід'ємною частиною кластеру, оскільки саме від них залежить створення та постійна підтримка сприятливих макроекономічних умов для роботи учасників ринку. Від більш тісних взаємовідносин, що формуватимуться і постійно підтримуватимуться завдяки запровадженню регіональної лісової кластерної моделі розвитку, вииграють усі: бізнес (лісгоспи, деревообробники, меблевики, турагенції, інші учасники лісового сектору), влада і громади [6].

За інформацією С. Соколенка, в країнах Європи більш ніж 1000 представників лісового сектору активно залучені до процесу інноваційного розвитку, який зорієнтований на кластеризацію виробництва з таких напрямів: лісове господарство; обробка деревних матеріалів; виробництво целюлози та паперу; біоенергетика; спеціалізовані

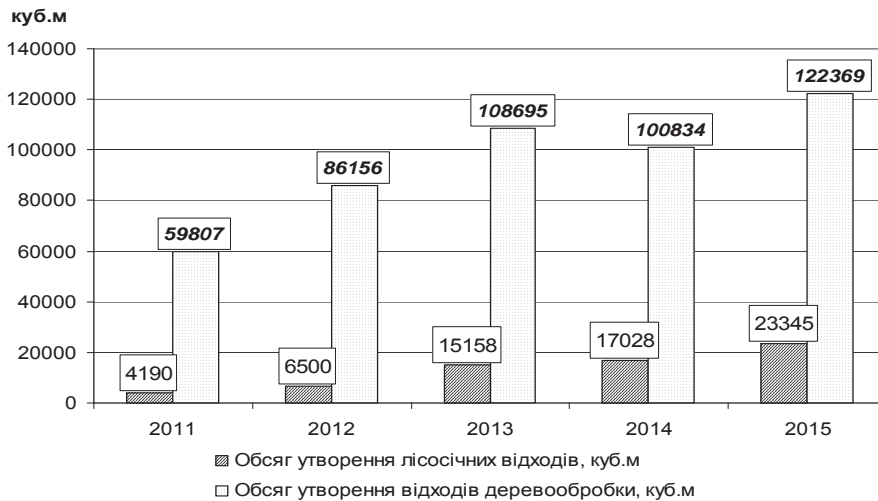

Рис. 1. Утворення лісосічних відходів та відходів деревообробки

Джерело: розраховано за даними Волинського обласного управління лісового і мисливського господарства.

види лісової продукції. Аналіз лісових проектів ЄС дозволяє по-новому оцінити реформування лісового господарства України. Стає очевидним, що його реалізація може бути успішною лише за умови якісних структурних зрушень у всьому лісопромисловому комплексі. Відповідні кроки по всіх аспектах його діяльності — продукційних, екологічних і соціальних — мають виходити з прогнозу розвитку цього сектору. Очевидно, що майбутнє лісового сектору — в його кластеризації [4]. Тобто кластеризація лісогосподарської діяльності виступає сучасним трендом організації невиснажливого та комплексного використання природних ресурсів у високорозвинених країнах та дозволяє гармонізувати інтереси інституціональних суб'єктів лісогосподарського підприємництва з інтересами населення, яке проживає на територіях, що виступають ареалом концентрації лісових благ.

У вітчизняній практиці лісогосподарської та деревообробної діяльності вже мало місце створення лісових та деревообробних кластерів, а також кластерів в інших сегментах лісового сектору, які пов'язані з освоєнням лісоресурсного потенціалу та переробкою деревини. Ще у 2006 році для швейцарсько-українського проекту розвитку лісового господарства FORZA в Закарпатті стала очевидною потреба звернути увагу органів влади та громадськості на необхідність цілісного сприйняття усього процесу використання деревинних та пов'язаних з ними недеревинних ресурсів, сприяти кооперації між його учасниками. Здійснений кластерний аналіз продемонстрував, що в Карпатському регіоні існує значний потенціал для формування та розвитку лісових, деревообробних, меблевих кластерів [5].

Один з таких кластерів може базуватись на виробництві дерев'яних будинків. У цьому випадку

в кожному проекті з виробництва житлового дерев'яного будинку "під ключ" могли б узяти участь близько 22 типів акредитованих фахових підприємств (від постачальників столярних виробів, підлогових покриттів, підприємств з виконання загальнобудівельних, покрівельних, сантехнічних робіт, до транспортних, рекламних, фінансових та інших організацій) [6].

Сприятливі передумови для формування лісових кластерів сформувалися у Волинській області, яка володіє значним лісоресурсним потенціалом і має вигідне транскордонне розташування (близь-

кість до кордонів ЄС підвищує інвестиційну привабливість лісогосподарського комплексу). Прикметною рисою діяльності держаних лісогосподарських підприємств даного регіону є сировинна експортна орієнтація у зв'язку з відсутністю на більшості суб'єктів господарювання сучасної техніко-технологічної бази деревообробки, що не дозволяє виробляти і експортувати продукцію з високою доданою вартістю. Вагомим резервом підвищення еколого-економічної ефективності лісокористування на державних лісогосподарських підприємствах є результативніше використання лісосічних відходів та відходів деревообробки, що дасть можливість забезпечити ріст показників прибутковості, продуктивності, фондівіддачі, економії ліквідної деревини.

За період з 2011 по 2015 рр. на підприємствах Волинського обласного управління лісового і мисливського господарства (ВОУЛМГ) в динаміці утворення лісосічних відходів спостерігається перманентне збільшення. Так, у 2011 році обсяг утворення лісосічних відходів становив 4 190 м³, в 2012 — 6500 м³, 2013 — 15158 м³, 2014 — 17028 м³, а в 2015 — 23345 м³ (рис. 1).

Тобто спостерігається тенденція збільшення обсягів утворення лісосічних відходів (у 2015 році обсяг утворення лісосічних відходів порівняно з 2011 роком збільшився майже у 6 разів), що вимагає введення додаткових потужностей щодо переробки цього виду вторинної деревної сировини та диверсифікації форм її використання. Майже аналогічна тенденція спостерігається й в динаміці утворення відходів деревообробки. Якщо у 2011 році підприємствами ВОУЛМГ було утворено 59807 м³ відходів деревообробки, то у 2015 році обсяг утворення відходів деревообробки становив 122369 м³. Деяке зниження обсягів утворення відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ спостерігалось у 2014 році порівняно з

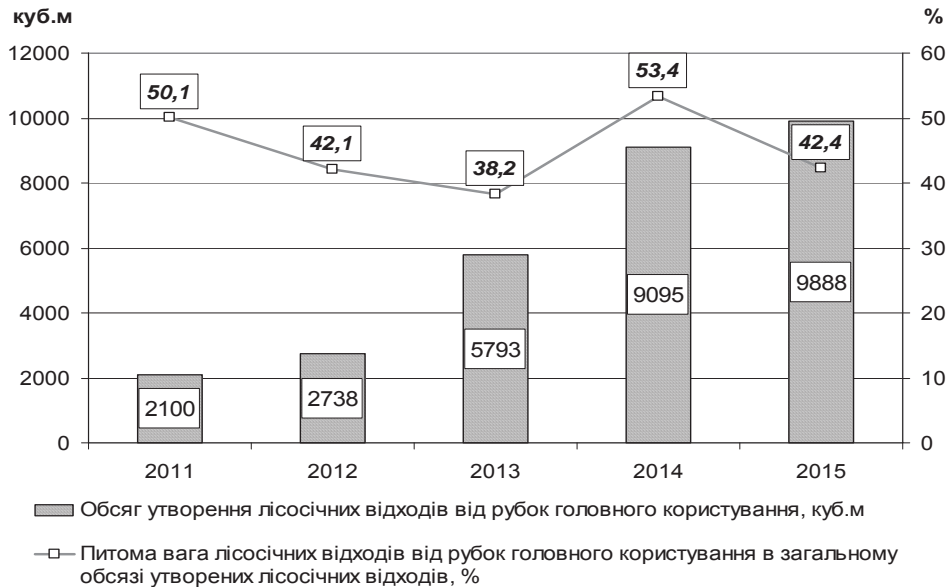

Рис. 2. Утворення лісосічних відходів від рубок головного користування та їх питома вага в загальному обсязі утворених лісосічних відходів

Джерело: розраховано за даними Волинського обласного управління лісового і мисливського господарства.

2013 роком, але у 2015 висхідна тенденція відновилася.

За період з 2011 по 2015 рік у динаміці обсягу утворення лісосічних відходів від рубок головного користування спостерігалась висхідна тенденція (рис. 2).

Зокрема у 2015 році порівняно з 2011 роком обсяг утворення лісосічних відходів від рубок головного користування збільшився більш, ніж у 4 рази, порівняно з 2013 роком — майже на половину. За аналізований період питома вага лісосі-

чних відходів від рубок головного користування в загальному обсязі утворених лісосічних відходів коливалася в інтервалі 38,2—53,4%. Найбільше значення даного показника спостерігалось в 2014 році. В динаміці обсягів утворення лісосічних відходів від рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства, за період з 2011 по 2015 рік у цілому також спостерігався висхідний тренд (рис. 3).

Свідченням чого є те, що у 2015 році порівняно з 2011 роком обсяг утворення лісосічних

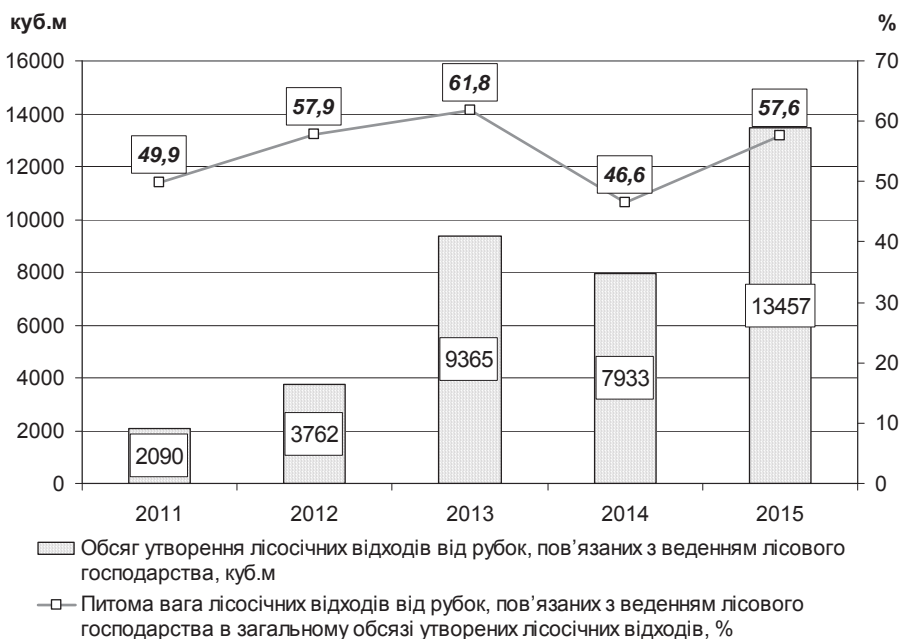

Рис. 3. Утворення лісосічних відходів від рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства та їх питома вага в загальному обсязі утворених лісосічних відходів

Джерело: розраховано за даними Волинського обласного управління лісового і мисливського господарства.

відходів від даного виду рубок збільшився більш, ніж в 6 разів. Це значно розширило ресурсні можливості окремих лісогосподарських підприємств збільшити обсяги виробництва за рахунок використання деревних відходів, але при наявності відповідних потужностей. За період з 2011 року по 2015 рік питома вага лісосічних відходів від рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства, коливалася в інтервалі 46,6—61,8%. За аналізований період в структурі загального обсягу утворення лісосічних відходів переважала питома вага відходів від рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства, а не від рубок головного користування.

Тобто за період з 2011 по 2015 рік на підприємствах ВОУАМГ утворюється значний обсяг лісосічних відходів та відходів деревообробки, які виступають цінною сировиною для виробництва паливних деревних ресурсів. Такі ресурси виступають необхідною передумовою заміни газових котлів на твердопаливні, що зумовлено високою вартістю імпортного газу для установ соціальної інфраструктури та домогосподарств. Тобто організація виробництва паливних деревних інтересів знаходиться на перетині інтересів державних лісогосподарських підприємств (зростання капіталізації залучення лісових активів у відтворювальний процес і підвищення тим самим рівня еколого-економічної ефективності лісокористування), органів місцевого самоврядування (забезпечення установ соціальної інфраструктури та малозабезпечених прошарків населення достатнім обсягом паливних деревних енергетичних ресурсів), домогосподарств (здешевлення вартості ресурсів для опалення власних осель, особливо у зимовий період). Такий перетин інтересів і виступає основною передумовою формування нестатутних добровільних об'єднань у формі кластерних утворень.

Саме кластерні утворення мають забезпечити приплив додаткових інвестицій в розбудову матеріально-технічної бази заготівлі та переробки деревних відходів, сформуванню мережу для концентрації лісосічних відходів та відходів деревообробки на державних лісогосподарських підприємствах (зведення тих відходів, які утворюються в місцях суцільних і вибіркового рубок та на приватних лісорамах, у місця розміщення щепобойних установок та пелетних виробництв).

Створення лісового кластера не має бути разовим актом, а повинно включати кілька послідовних етапів, щоб уникнути інституціональних розривів у ході встановлення партнерських відносин між потенційними учасниками. У першу чергу, варто оцінити умови формування кластера (рівень розвитку лісогосподарської інфраструктури, стан техніко-технологічної бази лісозаготівельного господарства та деревообробного виробництва, лісистість території, розподіл земель лісового

фонду між постійними лісокористувачами, які підпорядковані різним відомствам).

Принциповим завданням є ідентифікація тих видів діяльності, які виконуються спільно учасниками кластера та відокремлено, а також чітка специфікація функцій, переданих учасниками цього об'єднання координаційному центру. Варто також визначити умови участі кожного учасника при створенні принципово нового виробництва (суб'єкт інвестиційного забезпечення, виконавець підрядних робіт, підприємство, що здійснює пуско-налагоджувальні роботи) [7].

Доцільність забезпечення результативної діяльності кластерів щодо переробки лісосічних відходів та відходів деревообробки впливає з того, що в теперішніх умовах державні лісогосподарські підприємства за відсутності можливостей комплексної переробки деревних відходів, як правило, їх спалюють, що звужує базу виробництва продукції лісового господарства з високою часткою доданої вартості. В умовах кластера державні лісогосподарські підприємства передають неочищені території суб'єктам приватного підприємництва, які володіють необхідним техніко-технологічним потенціалом для своєчасної та результативної заготівлі, первинної переробки лісосічних відходів та неліквідують крони і виробництва в кінцевому підсумку паливно-енергетичних та будівельних деревних матеріалів.

При цьому органи місцевого самоврядування мають ініціювати залучення до цих робіт місцевих громадян, які мають статус безробітних, і частково вирішити проблему зайнятості. В межах кластера спрощується процедура взаємодії між виробниками готової продукції з деревних відходів та органами місцевого самоврядування щодо забезпечення паливними ресурсами об'єктів соціальної інфраструктури села та найменш захищених верств населення.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Підвищення рівня еколого-економічної ефективності лісокористування за рахунок лише використання внутрішньовиробничих резервів результативнішого використання сировинних та невиробничих ресурсів, основних засобів та робочої сили в сучасних умовах є надто проблематичним. Потрібні суттєві зміни інституціонального середовища функціонування постійних лісокористувачів, зокрема в частині встановлення партнерських відносин з суб'єктами приватного підприємництва, органами місцевого самоврядування та фінансово-кредитними установами. У короткостроковій перспективі найбільш дієвими такі партнерські відносини будуть за умови створення кластерних утворень. Для впровадження саме цієї форми державно-приватного партнер-

ства вже фактично сформовано інституціональні передумови.

Як показують дослідження, в першу чергу, кластери варто формувати для організації переробки деревних відходів з метою виробництва паливних деревних ресурсів, оскільки саме вони здатні гармонізувати інтереси постійних лісокористувачів, суб'єктів приватного лісогосподарського підприємництва, сільських домогосподарств. Створення кластерів по переробці деревних відходів сприятиме підвищенню рівня капіталізації суб'єктів лісогосподарського підприємництва як державних, так і недержавних, у зв'язку із збільшенням виробництва продукції з високою доданою вартістю та зменшенням втрат лісосировини.

Література:

1. Василик Н.М. Комплексне використання лісоресурсного потенціалу регіону: переваги, сучасний стан та перспективи / Н.М. Василик // Агросвіт. — 2009. — № 23. — С. 41—47.

2. Карпук А.І. Державно-приватне партнерство у лісовому господарстві: інноваційно-інвестиційний аспект / А.І. Карпук // Інвестиції: практика та досвід. — 2011. — № 21. — С. 10—13.

3. Войнаренко М. "Війна врешті-решт закінчиться, і дуже нагальним стане питання відновлення й відродження економіки України саме з регіонів і саме з використання кластерних ініціатив": інтерв'ю / М.П. Войнаренко; інтерв'ю підготував Голян Василь // Економіст. — 2015. — № 2. — С. 4—8.

4. Соколенко С. Інвестиційний та інноваційний розвиток Карпатського регіону — кластер лісової і деревообробної промисловості [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ucluster.org/sokolenko/2009/04/investicijnyj-ta-innovacijnyj-rozvytok-karpatskogo-regionu-klaster-lisovoj-i-derevoobrobnoj-promyslovosti/>

5. Тарканій Г. На Закарпатті розроблено концепцію створення кластера будівництва дерев'яних будинків [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakarpattya.net.ua/News/71184-Na-Zakarpatti-rozrobleno-kontseptsiiu-stvorennia-klastera-buduvannia-derev'ianykh-budynkiv>

6. Устич Р. Останнім часом у Карпатах активно обговорюються можливості формування лісових кластерів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ekoinform.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=54:2010-01-04-09-56-41&catid=7:2009-07-06-09-51-16&Itemid=26&lang=uk

7. Хвесик М.А. Формування інституціонального середовища підприємницької діяльності у сфері природокористування: інвестиційно-інноваційний аспект / М.А. Хвесик, В.А. Голян, Ю.М. Хвесик, С.М. Демидюк. — Луцьк: ПВД "Твердиня", 2010. — 488 с.

References:

1. Vasylyk, N.M. (2009), Kompleksne vykorystannya lisoresursnoho potentsialu rehionu: perevahy, suchasnyy stan ta perspektyvy [Complex usage of forest resource potential of a region: advantages, current state and prospects]. Ahrosvit, no. 23, pp. 41—47 [in Ukrainian].

2. Karpuk, A.I. (2011), Derzhavno-pryvatne partnerstvo u lisovomu hospodarstvi: innovatsiyno-investytsiynny aspekt [Public-private partnership in forestry: innovation and investment aspect]. Investytsiyi: praktyka ta dosvid, no. 21, pp. 10—13 [in Ukrainian].

3. Voynarenko, M. (2015), Viyna vreshti-resht zakinchyt'sya, i duzhe nahal'nym stane pytannya vidnovlennya y vidrozhennya ekonomiky Ukrayiny same z rehioniv i same z vykorystannya klasternykh initsiatyv [The war will finally be over, and the issue of restoration and revival of the economy of Ukraine namely from the regions and namely using cluster initiatives will be very urgent]. Intervyu pidhotuvav Holyan Vasyl', Ekonomist, 2, pp. 4—8 [in Ukrainian].

4. Sokolenko, S. Investytsiynny ta innovatsiynny rozvytok Karpats'koho rehionu — klaster lisovoyi i derevoobrobnoyi promyslovosti [Investment and innovative development of the Carpathian region — a cluster of forest and woodworking industry]. Available at: <http://ucluster.org/sokolenko/2009/04/investicijnyj-ta-innovacijnyj-rozvytok-karpatskogo-regionu-klaster-lisovoj-i-derevoobrobnoj-promyslovosti/> [in Ukrainian].

5. Tarkaniy, H. Na Zakarpatti rozrobleno kontseptsiiu stvorennia klastera buduvannya derevyanykh budynkiv [In Transcarpathia the concept of creating a cluster of wooden houses construction has been elaborated]. Available at: <http://zakarpattya.net.ua/News/71184-Na-Zakarpatti-rozrobleno-kontseptsiiu-stvorennia-klastera-buduvannia-derev'ianykh-budynkiv> [in Ukrainian].

6. Ustych, R. Ostannim chasom u Karpatakh aktyvno obhovoryuyut'sya mozhlyvosti formuvannya lisovykh klasteriv [Recently Carpathians actively discussed the possibility of forming forest clusters]. Available at: http://www.ekoinform.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=54:2010-01-04-09-56-41&catid=7:2009-07-06-09-51-16&Itemid=26&lang=uk [in Ukrainian].

7. Khvesyk, M.A. Holyan, V.A. Khvesyk, Yu.M. Demydyuk, S.M. (2010), Formuvannya instytutsional'noho seredovyscha pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti u sferi pryrodokorystuvannya: investytsiyno-innovatsiynny aspekt [Establishment of institutional environment of business activity in the field of environmental management: investment and innovation aspect]. Luts'k, PVD "Tverdunya", 488 s. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 07.12.2016 р.